

“Den guddommeligt skønne natur”

Heideggers Hölderlintonkning og Løgstrups metafysik

Professor emeritus, dr.theol.

Svend Andersen, Aarhus Universitet

Abstract: The article offers a contribution to the understanding of K.E. Løgstrup's metaphysics focusing on his reading of Friedrich Hölderlin's poetry and Martin Heidegger's interpretation thereof. Heideggerian ontology plays a crucial role in Løgstrup's theology as a philosophical explication of the pre-understanding of Christian faith. At first, existential ontology was essential in this respect, but later Løgstrup realized the necessity of broadening the view to being in general, which equals the movement towards metaphysics. In this movement, Hölderlin as interpreted by Heidegger is pivotal, an important element being the “poetic openness” Løgstrup introduces in *The Ethical Demand*. In unpublished manuscripts, Løgstrup claims that poetic openness in Hölderlin has an ontological and metaphysical content, and his reading thereby anticipates central themes in his later metaphysics such as omnipresence, particularity, and the history-nature relation.

Key words: Metaphysics – poetry – thinking of being – nature – historicity

I K.E. Løgstrups teologiske og filosofiske tænkning sker der som bekendt en udvikling fra en eksistensteologisk eller -filosofisk position til en position, Løgstrup selv kalder metafysisk. Blandt Løgstrupkenderne er der en vis uenighed om, hvorvidt udviklingen indebærer et brud eller snarere er kontinuerlig. Den diskussion skal der ikke tages stilling til her. Jeg vil derimod betragte et enkelt element i udviklingen, nemlig den rolle Løgstrups beskæftigelse med Friedrich Hölderlins digtning har spillet i den.

Friedrich Hölderlins digtning har et tæt forhold til filosofien¹. Som bekendt tilbragte han noget af sin studietid i Tübingen sammen med

---

1. Friedrich Hölderlin (1770-1843) studerede teologi, men ønskede ikke at virke som præst. Han ernærede sig som huslærer og var optaget af digtning, filosofi og den antikke græske kultur. Samtidig levede han med i det politiske røre, der opstod i kølvandet på den franske revolution. Fra 1806 levede han som sindslidende i Tübingen, de fleste år som lejer i det berømte tårnværelse. Hölderlin opnåede ikke i sin levetid den anerkendelse, han ønskede sig. Først fra begyndelsen af det 20. århundrede fik han positionen som en af Tysklands allermest betydningsfulde lyrikere. Foruden digtene, der omfatter store hymner og elegier, skrev han skuespillet *Der Tod des Empedokles* og romanen *Hyperion*. På dansk findes et udvalg af hans digte i

Hegel og Schelling, og senere fik han et ganske nært forhold til Fichte. Naturligt nok har man tillagt ham en rolle ved opkomsten af den tyske idealisme; man regner ham således som mulig medforfatter af *Erstes Systemprogramm des deutschen Idealismus*. Denne filosofiske linje har Dieter Henrich viet en meget indgående – og omfattende – undersøgelse. En ganske anden linje forbinder Hölderlin og Heidegger.² I sine tolkninger af Hölderlins digtning præsenterer Heidegger vigtige formuleringer af sit syn på metafysikken.

Heidegger spiller en afgørende rolle for udviklingen af K.E. Løgstrups tænkning hen imod en metafysisk position. Og i den sammenhæng spiller Heideggers tolkning af Hölderlins digtning en ganske vigtig rolle. Det er dette, hidtil upågtede forhold, der skal behandles i det følgende. Udgangspunktet for den nævnte udvikling er, hvad man groft kan kalde Løgstrups *eksistensfilosofiske* position, som fx ligger til grund for *Den etiske fordring*. Slutpunktet er opfattelsen i den firebinds *Metafysik*, hvoraf Løgstrup selv kun fuldførte to bind. I de fire bind har den metafysiske opfattelse ikke et enhedspræg, og jeg vil først i løbet af den følgende analyse forsøge en bestemmelse.

I Løgstrups publicerede arbejder findes der yderst lidt om Hölderlin. I en tidlig artikel omtales interessant nok tragedien *Der Tod des Empedokles* som illustration af fænomenet stemning.³ Senere fremhæves Hölderlins digtning i oppositionen til en doktorafhandling om Heidegger.⁴ I *Metafysik* nævner Løgstrup Hölderlin, dels som modpol til Per Højholts filosofiske poetik, og dels som analogi til Max Beckmanns maleri.⁵

I Løgstrups efterladte papirer findes derimod et mere omfattende materiale om Hölderlin. Noget tyder på, at Heideggers Hölderlinbog, der udkom første gang i 1951, har været et væsentligt incitament. I et omslag med den håndskrevne titel “Hölderlin – Heidegger. Kopi” findes 17 maskinskrevne sider, hvoraf hovedparten udgøres af “Höl-

---

oversættelse ved Thorkild Bjørnvig: *Brød og vin og andre digte*. Desuden foreligger nu *Tårndigte* med Ejler Nyhavn som oversætter.

2. I forbindelse med sin bevægelse fra eksistentialontologien i *Sein und Zeit* til den såkaldte værenstænkning nærmede Heidegger sig som bekendt nazismen. Ifølge Rüdiger Safranski overtog Hölderlin på en måde senere den rolle, nazismen spillede som grundlag for den historiske virkeliggørelse af værenstænkningen. Se Rüdiger Safranski. *Ein Meister aus Deutschland. Heidegger und seine Zeit*. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch 2015, 320f. og Svend Andersen. “Løgstrup, Heidegger og Hitler”. I *Førerskab og folkestyre. K.E. Løgstrups kronikker om nazismen*, red. Hans Hauge, Bjørn Rabjerg & Sasja E.M. Stopa. 2021. 146-153. København: Fønix 151.

3. K.E. Løgstrup. “Om Meninger”. *Tidehverv* 18 (1944): 69-70.

4. K.E. Løgstrup. “Opposition ved Søren Nordentofts disputats”. *Tidehverv* 36 (1962): 3-9.

5. K.E. Løgstrup. *Skabelse og tilintetgørelse. Religionsfilosofiske betragtninger. Metafysik IV*. Aarhus: KLIM 2015, 62 og 250f.

derlins Elegi “Heimkunft. An die Verwandten” 1801” og “Heidegger, Hölderlin und das Wesen der Dichtung”.⁶ Desuden findes en mappe med den maskinskrevne titel “Hölderlin” og påtegningen “Universitetsundervisning Hölderlin 1970” med en håndskrift, som hverken er Løgstrups egen eller hans hustrus. Mappen indeholder 40 håndskrevne sider i et omslag med titlen “Heideggers Hölderlin Tolkning”. Desuden seks sider, også med Løgstrups håndskrift, men tydeligvis fra et andet tidspunkt.⁷ De sidstnævnte sider kan dateres præcist, idet Løgstrup starter med kommentarer til en studenteropgave om Heideggers Hölderlintolkning fra forårssemestret 1970. De 40 sider er klart ældre, og dele af dem ligger til grund for de nævnte maskinskrevne sider. Da nogle af formuleringerne som omtalt nedenfor går igen i *Den etiske fordring*, taler meget for, at dette manuskript er blevet til i årene 1951 til 1955.

I det følgende giver jeg min egen nødtørftige parafrase af Hölderlins “Heimkunft. An die Verwandten”, som desværre ikke er oversat til dansk. For at give et indtryk af Hölderlins egen formulering, citerer jeg de tyske strofer som fodnoter. Derefter gengiver jeg Løgstrups første læsning, efterfulgt af Heideggers udlægning. Denne gør Løgstrup til genstand for, hvad jeg vil kalde hans anden læsning af digtet. Til slut omtaler jeg Heideggers og Løgstrups bemærkninger til digtet “Wie wenn am Feiertage”.

Hölderlins digt “Heimkunft. An die Verwandten”

Det seks strofer lange digt starter⁸ med en skildring af overgangen mellem nat og dag et sted i Alperne. En sky dækker dalen, som bjerg-

6. De to tekster henvises der i det følgende til som hhv. Æske 75.1 og Æske 75.2.

7. De to tekster henvises der i det følgende til som hhv. Æske 77.1 og Æske 77.2.

8. Drin in den Alpen ists noch helle Nacht und die Wolke,
Freudiges dichtend, sie deckt drinnen das gähnende Tal.
Dahin, dorthin toset und stürzt die scherzende Bergluft,
Schroff durch Tannen herab glänzet und schwindet ein Strahl.
Langsam eilt und kämpft das freudigschauernde Chaos,
Jung an Gestalt, doch stark, feiert es liebenden Streit
Unter den Felsen, es gärt und wankt in den ewigen Schranken,
Denn bacchantischer zieht drinnen der Morgen herauf.
Denn es wächst unendlicher dort das Jahr und die heiligen
Stunden, die Tage, sie sind kühner geordnet, gemischt.
Dennoch merket die Zeit der Gewittervogel und zwischen
Bergen, hoch in der Luft weilt er und rufet den Tag.
Jetzt auch wachet und schaut in der Tiefe drinnen das Dörflein
Furchtlos, Hohem vertraut, unter den Gipfeln hinauf.

luften strømmer ned i; gennem grantræerne falder lyset. Så tales der pludselig om et kaos under klipperne; morgenen bryder bakkantisk frem. Her er årstiden dynamisk, og dagene er hellige. Nu omtales landsbyen i dalen. Den er omgivet af et "umådeligt værksted", der sender gaver. Det må være den vældige natur, som også menneskene i landsbyen lever af.

Det er tydeligt, at der ikke er tale om en 'realistisk' skildring. Allerede i begyndelsen hedder det om skyen, at den "digter det glædelige".

Strofe 2⁹ løfter blikket op til bjergenes rosenrøde sne – og højere op: til luften og den "rene salige Gud". Han, som kaldes æterisk, synes "tilbøjelig" til både at give liv og glæde i naturen og skænke livsgrundlag for menneskene.

I strofe 3¹⁰ melder digteren selv sig til orde. Han taler til guden og hans sange gælder først og fremmest denne og englene. Men digte-

---

Wachstum ahnend, denn schon, wie Blitze, fallen die alten
Wasserquellen, der Grund unter den Stürzenden dampft,
Echo tönet umher, und die unermessliche Werkstatt
Reget bei Tag und Nacht, Gaben versendend, den Arm.

9. Ruhig glänzen indes die silbernen Höhen darüber,
Voll mit Rosen ist schon droben der leuchtende Schnee.
Und noch höher hinauf wohnt über dem Lichte der reine
Selige Gott vom Spiel heiliger Strahlen erfreut.
Der ätherische scheint Leben zu geben geneigt,
Freude zu schaffen, mit uns, wie oft, wenn, kundig des Maßes,
Kundig der Atmenden auch zögernd und schonend der Gott
Wohlgediegenes Glück der Städten und Häusern und milde
Regen, zu öffnen das Land, brütende Wolken, und euch,
Trauteste Lüfte dann, euch, sanfte Frühlinge, sendet,
Und mit langsamer Hand Traurige wieder erfreut,
Wenn er die Zeiten erneut, der Schöpferische, die stillen
Herzen der alternden Menschen erfrischt und ergreift,
Und hinab in die Tiefe wirkt, und öffnet und aufhellt,
Wie ers liebet, und jetzt wieder ein Leben beginnt,
Anmut blühet, wie einst, und gegenwärtiger Geist kömmt,
Und ein freudiger Mut wieder die Fittige schwellt.
10. Vieles sprach ich zu ihm, denn, was auch Dichtende sinnen
Oder singen, es gilt meistens den Engeln und ihm;
Vieles bat ich, zu lieb dem Vaterlande, damit nicht
Ungebeten uns einst plötzlich befiele der Geist;
Vieles für euch auch, die im Vaterlande besorgt sind,
Denen der heilige Dank lächelnd die Flüchtlinge bringt,
Landesleute! Für euch, indessen wiegte der See mich,
Und der Ruderer saß ruhig und lobte die Fahrt.
Weit in das Ufer hier und freundlich offene Tale,
Schön von Pfaden erhellt grünen und schimmern mich an.
Gärten stehen gesellt und die glänzende Knospe beginnt schon,

ren beder også for fædrelandet. I tilslutning til denne generelle omtale af sig selv beskriver digteren specifikt og konkret, hvordan han ankommer til byen med skib. Byens haver møder ham forårsagtigt. Mennesker tager imod ham, hvilket dog beskrives med et “scheint”: alt *synes* fortroligt, hilsenen *synes* at være fra venner og enhver mine *synes* familiær.

I strofe 4¹¹ hedder det, at stedet er digterens fødeland, “hjemstavens jord”, hvortil føjes ordene “hvad du søger, det er nært, møder dig allerede”. Der er tale om byen Lindau ved Bodensøen, og fra dens porte er det “henrivende” at gå ud i det fjerne. Det er dog endnu mere henrivende at gå hjem gennem porten. Hjem betyder ikke kun byen, men det hjemlige landskab, der skildres i dets forskellighed fra de fremmede bjerge.

Strofe 5¹² taler om modtagelsen i hjembyen: digteren hører byens og moderens stemme. Stemmen kalder det tidligt lærte frem i ham.

Und des Vogels Gesang ladet den Wanderer ein.
 Alles scheint vertraut, der vorübereilende Gruß auch
 Scheint von Freunden, es scheint jegliche Miene verwandt.

11. Freilich wohl! das Geburtsland ists, der Boden der Heimat,
 Was du suchest, es ist nahe, begegnet dir schon.
 Und umsonst nicht steht, wie ein Sohn, am wellenumrauschten
 Tor' und siehet und sucht liebende Namen für dich,
 Mit Gesang ein wandernder Mann, glückseliges Lindau!
 Eine der gastlichen Pforten des Landes ist dies,
 Reizend hinauszugehn in die vielversprechende Ferne,
 Dort, wo die Wunder sind, dort, wo das göttliche Wild
 Hoch in die Ebenen herab der Rhein die verwegne Bahn bricht,
 Und aus Felsen hervor ziehet das jauchzende Tal,
 Dort hinein, durchs helle Gebirg, nach Komo zu wandern,
 Oder hinab, wie der Tag wandelt, den offenen See;
 Aber reizender mir bist du, geweihte Pforte!
 Heimzugehn, wo bekannt blühende Wege mir sind,
 Dort zu besuchen das land und die schönen Tale des Neckars,
 Und die Wälder, das Grün heiliger Bäume, wo gern
 Sich die Eiche gesellt mit stillen Birken und Buchen,
 Und in Bergen ein Ort freundlich gefangen mich nimmt.

12. Dort empfangen sie mich. O Stimme der Stadt, der Mutter!
 O du triffest, du regst Langegelerntes mir auf!
 Dennoch sind die es noch! noch blühet die Sonn' und die Freud' euch,
 O ihr Liebsten! und fast heller im Auge, wie sonst.
 Ja! das Alte noch ists! Es gedeihet und reifet, doch keines
 Was da lebet und liebt, lasset die Treue zurück.
 Aber das Beste, der Fund, der unter des heiligen Friedens
 Bogen lieget, er ist Jungen und Alten gespart.
 Törig red ich. Es ist die Freude. Doch morgen und künftigt
 Wenn wir gehen und schau'n draußen das lebende Feld

Men selv om det er det fortidige, der fremkaldes, er dette "gamle" stadigvæk nærværende. Så hedder det "men intet, som lever og elsker der, lader troskaben tilbage". Og det bedste, det fund, som ligger under den hellige fredsbue, er sparet op for de unge og gamle (eller: er de sparet for). Det lyder dystert, men "jeg taler tåbeligt", for det er dog glæde. Nu taler han så igen om "den store fader", som han har hørt meget om, men tiet om. Han vil snart unde os himmelske gaver. Digteren anråber hidkaldende årets engle og

i strofe 6¹³ husets. De bønfales om at skænke liv og glæde. Men hvem skal digteren påkalde i bønner? En gud ynder ikke det upassende, og vores glæde er næsten for lille til at fatte ham. Vi må ofte tie og mangler hellige navne. Men de himmelske, som nærmer sig, glædes måske af et strengespil. Dette forbereder (forholdet til guderne) og den sorg, der blandede sig med det glædelige, er næsten tilfredsstillet. Sådanne sorger skal sangeren ofte bære i hjertet, "men de andre ej".

Unter den Blüten des Baums, in den Feiertagen des Frühlings
 Red' und hoff' ich mit euch vieles, ihr Lieben! Davon.
 Vieles hab' ich gehört vom großen Vater und habe
 Lange geschwiegen von ihm, welcher die wandernde Zeit
 Droben in Höhen erfrischt, und waltet über Gebirgen
 Der gewähret uns bald himmlische Gaben und ruft
 Hellern Gesang und schickt viel gute Geister, O säumt nicht,
 Kommt, Erhaltenden, ihr! Engel des Jahres und ihr,

13. Engel des Hauses, kommt! In die Adern alle des Lebens,
 Alle freuend zugleich, teile das Himmlische sich!
 Adle! verjünger! damit nichts Menschlichgutes, damit nicht
 Eine Stunde des Tages ohne die Frohen und auch
 Solche Freude, wie jetzt, wenn Liebende wieder sich finden,
 Wie es gehört für sie, schicklich geheiligt sei.
 Wenn wir segnen das Mahl, wen darf ich nennen und wenn wir
 Ruhn vom Leben des Tags, saget, wie bring' ich den Dank?
 Nenn' ich den Hohen dabei? Unschickliches liebet ein Gott nicht,
 Ihn zu fassen, ist fast unsere Freude zu klein.
 Schweigen müssen wir oft; es fehlen heilige Namen,
 Herzen schlagen und doch bleibet die Rede zurück?
 Aber ein Saitenspiel leihet jeder Stunde die Töne,
 Und erfreuet vielleicht Himmlische, welche sich nahen.
 Das bereitet und so ist auch beinahe die Sorge
 Schon befriediget, die unter das Freudige kam.
 Sorgen, wie diese, muß, gern oder nicht, in der Seele
 Tragen ein Sängler und oft, aber die anderen nicht.

Løgstrups parafraserende tolkning

Løgstrup har tilsyneladende læst Hölderlins “Heimkunft” i to omgange. Forklaringen giver han i en kommentar til en studenteropgave: “Bedst om De først havde givet Deres egen Tolkning af Digtet, eller tilsluttet Dem én – for derefter at tage Stilling til Heideggers”.¹⁴ Løgstrup har på seks en halv maskinskrevne sider givet sin forståelse af digtet. Og desuden har han i en håndskrevet tekst kommenteret Heideggers læsning af det. I det følgende omtaler jeg de bemærkninger i den første tekst, der går ud over parafrasen og udtrykker Løgstrups egentlige interpretation.

Ved *strofe 1* fremhæver Løgstrup, at Hölderlin ikke skildrer bjerglandskabet som en rolig masse:

. alt er Bevægelse og voldsom Bevægelse, Bjergluften stormer og styrter, Lysstraalen kommer og svinder. Antropomorfismerne gør Landskabet livligt, Skyen digter, hvad der er glædeligt, og Bjergluften kaldes spørgende. ...

Gryet opleves som metafysisk Tilblivelse.¹⁵

Naturens konkrete virkelighed og den guddommelige udgør ikke to verdener: “Mennesket lever omfattet af de guddommelige Kræfter” (ibid.). Sammenfattende hedder det om strofen: “Med Naturlyrik har det intet at gøre. Metaforerne tjener ikke til at gøre Alpemorgenens anskuelig for vor Forestilling. Paa en Maade er de en Beretning om, hvad der bogstaveligt sker – metafysisk”. (Æske 75.1,2).

Om *strofe 2* bemærker Løgstrup:

Kontrasten er tydelig mellem Guddomskræfterne, der væges [sic!] med Vælde i Gryets Tilblivelse i første Strofe – og saa Æter-Guden ovenover Lyset, hvor alt er Stilhed og Salighed i anden Strofe. Men Strofe 1 og 2 skildrer ikke to Trin i et Hierarki. Saadan forstaaet er der ingen Rangorden i Hölderlins Univers, som i Thomas’ (ibid.).

Om skildringen af “Fader Æters” virke siger Løgstrup sammenfattende:

Vi vilde sige, at Hölderlin hidtil i Strofen har skildret Fader Æters Virken i Naturen. Thi for os er Natur og Historie en selvfølgelig Antitese. Men Hölderlin gør intet Skel. Fra Æter-Guddommens Virken i Naturen

14. K.E. Løgstrup. Æske 77.2, 1.

15. K.E. Løgstrup. Æske 75.1, 1.

gaar han uformidlet over til hans historiske Virken, som om der slet ikke er Tale om to forskellige Slags Virken, hvad der for ham heller ikke er (Æske 75.1, 3).

Løgstrup ser sammenhængen mellem guddommens virke i natur og historie i, at “den æteriske, den skabende fornyer Tiderne” (ibid.).

Om *strofe 3* hedder det: “Her, som ellers i Hölderlins Digtning, oplever Digteren den historiske, og det vil rent konkret sige, den europæiske politiske og kulturelle Situation – de to Ting gaar i eet – paa metafysisk Vis (ibid.).

I forbindelse med den “store fader” i *strofe 5* siger Løgstrup: “Prosaisk sagt, Fornyselsen i Historien sker ved et nyt Forhold til Naturen, thi Naturens Guddomsmagt er ogsaa Historiens Magt” (Æske 75.1, 5).

Hölderlins tale om anråbelsen af Gud i *strofe 6* giver Løgstrup en smuk gengivelse af uden egentlig tolkning: “Og selv hvor Glæden raader, er den hos Mennesket næsten for lille til at fatte Gud. Saa ofte maa vi tie. De hellige Navne mangler os. Selv om Hjertet er med, svigter Talen” (Æske 75.1, 6). Og mere i retning af en tolkning hedder det: “Det fuldendte, adækvate Digt vilde være en Tak, der udsprang af en Glæde, der var ligesaa omfattende som de himmelske Gaver. Det vilde være en Tale, hvori det hellige ubrudt kom til Orde” (Æske 75.1, 7).

Sammenfattende kan vi sige, at denne Løgstrups første læsning af digtet er *metafysisk*. Den karakteristik er begrundet i to forhold. For det første, at det guddommelige hos Hölderlin ikke udgør en slags platonisk – eller som Løgstrup selv siger, thomistisk – sfære, adskilt fra den konkrete virkelighed. Det guddommelige gennemtrænger tværtimod hele den konkrete virkelighed. Bemærkelsesværdigt er det, at Løgstrup taler om guddoms*magt*, hvad Hölderlin ikke gør i dette digt. Man bør også notere sig, at Løgstrup i denne forbindelse taler om, at guddommens tilstedeværelse i den konkrete virkelighed af digteren udtrykkes metaforisk. Det andet forhold, der begrunder talen om det metafysiske er, at Hölderlin – i Løgstrups læsning – ved at lade det guddommelige gennemtrænge hele virkeligheden bringer de to grundlæggende domæner *natur og historie* sammen. De to domæner udgør ellers “for os” en “selvfølgelig” antitese.

De træk, Løgstrup fremhæver i Hölderlins digt, hænger nøje sammen med den udvikling af hans egen opfattelse af metafysikken, der foregik omkring 1970. Spørgsmålet er, hvordan han i sin anden læsning af “Heimkunft” forholder sig til Heideggers udlægning. For at besvare det spørgsmål, må vi først se på sidstnævnte.

Heideggers tolkning

Heidegger fremlægger en tolkning af digtet “Heimkunft” i bogen *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung* fra 1951, der også indeholder en generel karakteristik af Hölderlins digtning samt udlægninger af to andre digte. Til forståelsen af Heideggers opfattelse af Hölderlin er det endvidere nyttigt at inddrage den posthumt udgivne forelæsning *Hölderlins Hymne “Der Ister”*.

Det siger sig selv, at Heidegger ikke opfatter digtet “Heimkunft” realistisk, slet og ret som en skildring af landskaber, byer og mennesker. Han tager ligeledes afstand fra en billedlig tolkning: de skildrede fænomener peger ikke hen på en anden virkelighed. I det hele taget er det jo en gennemgående attitude hos Heidegger at tage afstand fra gængse videnskabelige fremgangsmåder, fx i litteraturforskning og filosofi. Positivt sagt: Heidegger tolker “Die Heimkunft” – ligesom Hölderlins digtning i øvrigt – som *værenstækning*. Derfor først et par ord om den vending, der sker i Heideggers tænkning efter hovedværket *Sein und Zeit* fra 1927, som kan kaldes en form for eksistensfilosofi.

På trods af vendingen er der et gennemgående grundtema hos Heidegger, nemlig *væren*. Men hvor det i *Sein und Zeit* drejer sig om det enkelte menneskes væren, stiller Heidegger nu det mere omfattende spørgsmål om væren slet og ret. Det kan ikke besvares ud fra den enkeltes tilværelse alene, men ud fra menneskets placerethed i historien – og i et bestemt folk. Initiativet til forståelsen af væren er ikke menneskets alene, men ligger også i den historiske tilskikkelse eller skæbne. For Heidegger er historien simpelthen værensforståelsens historie.

Som sagt går Heideggers tolkning af Hölderlin nu kort sagt ud på, at han finder værenstækningen i digtene. Det må ikke forstås på den måde, at Heidegger som filosof – eller rettere: tænker – så at sige har udformet værenstækningen på forhånd, for så at finde den hos Hölderlin. Det ville betyde, at værenstækningen foreligger i form af en slags teori, som Hölderlins digte så kan opfattes som udtryk for eller illustration af. Sådan forstår Heidegger i hvert fald ikke selv forholdet. For ham er digtning en ligeså oprindelig måde at forholde sig til væren på som tækningen. Heidegger vil altså sige, at i Hölderlins digte kommer en genuin værensforståelse til udtryk, som han – tænkeren – blot udlægger ud fra sin tilgang.

Hvad nu digtet “Heimkunft” angår, lyder en afgørende sætning i Heideggers udlægning: “Heimkunft ist die Rückkehr in die Nähe

zum Ursprung”.¹⁶ Det kan naturligvis forstås helt bogstaveligt: digteren vender hjem til den by, han stammer fra. Men hjemkomst betyder for Heidegger menneskets grundlæggende eksistensvilkår: at forholde sig til sin oprindelse. I udgangspunktet er mennesket ikke “hjemme”; der skal en bevægelse til for at bringe det derhen. Denne bevægelse er historien.

Mennesket er det væsen, der forholder sig til det værende i dets helhed. Men det hører ligeledes med til menneskets vilkår, at det i forholdet til *det værende* kan glemme *væren*. Når værensforholdet derfor er det hjemlige, hører det *u-hjemlige* (unheimliches) med til dette. I “hjemkomst” og “hjemstavn” ligger, at menneskets forhold til det værende og væren ikke er et isoleret eller individuelt foretagende. Værensforholdet udspiller sig som historie, og dermed i en tilhørighed til et folk. Og Heidegger betonede, at hos Hölderlin hænger værensforståelsen sammen med det tyske: “Diese Heimkunft aber ist die Zukunft des geschichtlichen Wesens der Deutschen” (Heidegger 1963, 29). At mennesket forholder sig til det værendes væren indebærer, at det er åbent for det værende, og denne åbenhed skyldes sproget. I sidste ende er det *digtningen*, der rummer forholdet til væren: “Dichtung ist werthafte Stiftung des Seins” (Heidegger 1963, 38) – “Das Dichten ist ein sagendes Finden des Seins”.¹⁷ Derfor sker den første hjemkomst i digtningen – ja, digtet “Heimkunft” *er* selve hjemkomsten. Stærkere kan der ikke gøres op med tanken om, at digtet skulle vise hen til noget andet end sig selv.

Ud fra en gængs forståelse fremtræder Hölderlins digte som “religiøse”: guder skildres og påkaldes uafledigt. Men ifølge Heidegger er der ikke tale om kristendom. Vi lever ganske vist i kristendommen som en lang overlevering af verdensbetragtning. Den er forbundet med platonisme og tilsammen udgør de to en metafysisk fejlforståelse af væren. Som bekendt beskriver Heidegger ofte denne fejlforståelse som en forståelse af væren som noget værende. Men i forbindelse med sin Hölderlin-tolkning fremhæver han Platons nedvurdering af det sanselige som metafysisk. Og som modsætning gælder: “Hölderlins Hymnendichtung [fällt] aus aller Metaphysik heraus” (Heidegger 1984, 66).

I sin egen tid finder Heidegger to grundlæggende træk, der er overleveret fra nyere tid, nemlig oplysningen og naturvidenskaben. Hvad den sidste angår, er den i nyere tid blevet til “rechnerische[s] Tatsachenwissen”, der konkret kommer til udtryk i den tekniske beher-

16. Martin Heidegger. *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*. Frankfurt/M: Vittorio Klostermann 1963, 23.

17. Martin Heidegger. *Hölderlins Hymne “Der Ister”*. Frankfurt/M: Vittorio Klostermann 1984, 149.

skelse af virkeligheden. Denne er metafysik i betydningen grundlæggende virkelighedsforståelse: “Die neuzeitliche Maschinenteknik ist metaphysisch begriffen eine eigene Art der “Wahrheit”, aus der sich das Wesen der Wirklichkeit alles Wirklichen bestimmt” (Heidegger 1984, 54).

Som et kuriosum kan det nævnes, at Heidegger betragter “amerikanismen” som en særlig form for vrangforestilling, en uhistorisk indstilling.¹⁸

I betragtning af, at der hersker en omfattende fejlforståelse af væren, er en “hjemkomst” nødvendig i betydningen en grundlæggende forvandling. Og en sådan forvandling giver Hölderlin anstødet til: “Diese Dichtung fordert von uns eine Umwandlung der Denkungsart und des Erfahrens, die das Ganze des Seins angeht” (Heidegger 1984, 205).

Løgstrups anden læsning

Løgstrups læsning af Heideggers udlægning af “Heimkunft” indeholder selvsagt en stillingtagen til udlægningen, men også en egen fornyet læsning af digtet. Allerførst kan der være grund til at omtale Løgstrups opfattelse af Heideggers grundlæggende filosofiske projekt. I en anden sammenhæng siger han om Heideggers “ontologi, hans værenstænken”: “Et mere centralt problem inden for den teologiske religionsfilosofi findes ikke” (Løgstrup 1962, 6). På spørgsmålet, hvad Heidegger egentlig mener med væren, svarer Løgstrup ved at henvise til Leibniz’ berømte dictum: “Hvorfor findes der overhovedet noget og ikke snarere intet?”¹⁹ Og han kommenterer: “det er og bliver os gådefuldt og utilgængeligt, og alligevel tvinges vi til stadig at betænke det, ja, det er den egentlige filosofiske opgave” (Løgstrup 1962, 8).

18. Heidegger taler om, at Amerika er indtrådt i “den planetariske krig” og som repræsentant for den angelsaksiske verden er besluttet på at tilintetgøre Europa, oprindelsen til det vesterlandske (Heidegger 1984, 68). Forelæsningsen er holdt i sommeren 1942, altså under Anden Verdenskrig. Det er for øvrigt bemærkelsesværdigt, at Heidegger omtaler Nationalsocialismen og taler om den som “historisk enestående” (Heidegger 1984, 98 og 106). Om Heideggers forhold til nazismen se igen Andersen 2021. “Løgstrup, Heidegger og Hitler”. I *Førerskab og folkestyre. K.E. Løgstrups kronikker om nazismen*, red. Hans Hauge, Bjørn Rabjerg & Sasja E.M. Stopa. 146-153. København: Fønix.

19. “Pourquoi il y a plutôt quelque chose que rien?” (G.W. Leibniz. *Principes de la Nature et de la Grace fondé en Raison. Monadologie*. Hamburg: Verlag von Felix Meiner. 1956, 12).

I sine kommentarer til Heideggers tolkning kommer Løgstrup ind på det generelle spørgsmål om poesiens egenart, og derved tager han emner op, som han har behandlet andetsteds, især i kapitlet "Poesi og etik" i *Den etiske fordring*. Hans dér fremførte opfattelse skal derfor kort omtales.

Løgstrups grundlæggende påstand er, at digtet rummer en særlig form for erkendelse, der er forskellig fra den forståelse, som præger den dagligdags tilværelse i dens karakter af orientering. Den poetiske erkendelse beror på en oplevelse, som rummer en åbenhed for verden, der bliver fastholdt i de digteriske udtryksmidler så som klang, rytme, metafor og symbol. Uden disse elementers bundne udtryk kan åbenheden ikke artikuleres. Den poetiske åbenhed står i modsætning til den dagligdags orientering med dens iboende trivialisering. I den poetiske åbenhed bliver verden og tingene på enestående måde nærværende. Det er denne afslørende åbenhed, som udgør digtets skønhed.

Ved siden af modsætningen mellem orientering og åbenhed bruger Løgstrup forskellen mellem semantisk og ekspressivt til at indkredse den poetiske erkendelse. Det semantiske aspekt ved sproget er det henvisende og udsigende, hvorimod det ekspressive selvsagt er det følelses-udtrykkende. En gængs opfattelse af det poetiske – som Løgstrup bl.a. finder hos positivisten Jørgen Jørgensen – går ud på, at dets særkende simpelthen er at være følelsesudtryk. Men i så fald ville digtningen kun være berigelse og ikke erkendelse. Digtning rummer imidlertid en erkendelse, som udgør en tredje mulighed ved siden af semantik og ekspressivitet. Digtet formidler ikke ren oplevelse, men handler om tingene, naturen og verden på en særlig måde:

Hverken i dagligdagens eller filosofiens sprog har vi dækkende ord for tingenes fortrolighed i den poetiske åbenhed. Kun digterisk kan det siges. Og en psykologisk beskrivelse stemmer ikke. Ingen digter oplever tingenes nærvær som en genspejling af hans eget sinds åbenhed. Tværtimod, det hører oplevelsen til, at den selv er skabt af tingenes nærvær.²⁰

Løgstrups filosofiske position i *Den etiske fordring* kommer til udtryk i den problemstilling, han kalder *oplevelse og eksistens*. Den poetiske åbenhed er en oplevelse, hvor mennesket så at sige opsluges af det oplevede. Der sker ligefrem en identifikation, som dybest set er "personlighedsopløsende". I yderste konsekvens er den oplevelse ensbetydende med et sværmeri, hvor den enkelte mister den særlige samletthed, som kendetegner vores eksistens. Forudsætningen for, at den poetiske

20. K.E. Løgstrup. *Den etiske fordring*. Aarhus: KLIM 2010, 224.

åbenhed kan undgå sværmeriet er, at der i selve den poetiske åbenhed ligger en modsigelse mellem oplevelsen og eksistensen:

Den digteriske erfarings modsigelse af den enkeltes eksistens hører med til den enkeltes eksistens, ganske som eksistensens modsigelse af den digteriske erfaring hører med til den digteriske erfaring (Løgstrup 2010, 231).

Selv om Løgstrup her formulerer sin forståelse af digtningen ud fra en eksistensfilosofisk grundopfattelse, antydes dog hans senere bevægelse hen mod en metafysisk. Antydningen ligger i Løgstrups karakteristik af den poetiske åbenhed og dens afsløring som *kosmisk*: “Det kosmiske ved afsløringen består i, at den indbefatter alt. Den, der er grebet, er ikke udenfor” (Løgstrup 2010, 222). Talen om det “kosmiske” peger hen imod Løgstrups senere tale om *universet*. At afsløringen “indbefatter alt” forudgriber begrebet *totaltydning*. Og pointeringen af, at den oplevende “ikke er udenfor” bliver senere formuleret som det, at mennesket har *universet som ophav*.

Hvad Hölderlins digte angår, mener Løgstrup helt overordnet, at de foruden deres konkrete indhold er båret af en “verdensopfattelse”, og om denne hedder det i tilslutning til Heidegger, at: “Hölderlins Verdensopfattelse filosofisk udtrykt ogsaa er en Fundamentalontologi”.²¹ Spørgsmålet er så, hvordan Løgstrup stiller sig til Heideggers påstand om, at Hölderlins digtning om væren ikke er metafysisk.

Hvad selve Heideggers formuleringer af sin tolkning angår, kan Løgstrup ikke skjule sine forbehold: “Paa en Maade er det et stift Stykke, at Heideggers Interpretation er af en saadan Art, at den i hvert Fald i ligesaa høj Grad som Hölderlins Digt skal interpreteres” (Æske 77.2, 4). Flere steder hedder det, at der er tale om en “overinterpretation” og et af Heideggers mange ordspil kaldes slet og ret “Nonsens”. Men ikke desto mindre finder Løgstrup på flere punkter sin egen opfattelse af poesien bekræftet og uddybet i Heideggers tolkning.

Som nævnt skriver Hölderlin, at skyen er “Freudiges dichtend”, hvilket får Heidegger til at sige, at “das Freudige” – det glædelige – er det ord, der gennemstråler hele digtet. Hertil bemærker Løgstrup, at Heidegger “rigtigt giver Udtryk for”, at “Den poetiske Aabenhed er for Hölderlin [er] en Forening af Klarhed og Glæde, – fordi det guddommeliges Væsen, som Digteren er aaben for, er Klarhed og Glæ-

21. Æske 77.2, 2. – Løgstrup bruger, anderledes end Heidegger selv, udtrykket “fundamentalontologi” om beskæftigelsen med den omfattende væren, til forskel fra eksistentialontologien. For Løgstrup er *fundamentalontologi* med andre ord synonymt med *værenstankning*.

de”.²² Og tilsvarende: “I den poetiske Aabenhed bliver alt Nærvær. Med Heideggers Udtryk Tingene bliver aabne og glædelige i deres blotte Tilstedeværelse for Sindet der er lutter Aabenhed (ibid.).

I samme sammenhæng siger Løgstrup, at Heidegger polemiserer mod den opfattelse, at digtets ord kun har ekspressiv funktion. I en kommentar til et senere kapitel i Hölderlin-bogen vender Løgstrup tilbage til modsætningen semantisk – ekspressiv med formuleringer, der fuldstændig svarer til en passage i *Den etiske fordring*.²³ Det hedder:

Er Paastanden, at Ordet kan have en enten semantisk eller expressiv Funktion et filosofisk udkrystalliseret Udtryk for de Modsætninger, som Læseren almindeligvis kommer med ved Læsningen af Digtet? I saa Fald er der ofte, maaske altid en Uoverensstemmelse mellem Digterens og Læserens Forstaaelse af Digtets Væsen. Digteren selv vil have Digtet – og Kunsten i det hele taget – forstaaet som Erkendelse. Ganske vist en anden Erkendelse end den orienterende, men fuldt saa god som den (Æske 77.1, 9).

Læseren opfatter derimod digtet som blot “Udtryksfuldhed”.

I forbindelse med Heideggers udlægning af Hölderlins ord “Was du suchest, es ist nahe, begegnet dir schon” (strofe 4, v. 2) hedder det:

Er det som Heidegger her gør Rede for ret beset Forudsætningen for, at Eksistensen modsiger Oplevelsen og at dens Modsigelse hører med til Oplevelsen? For så vidt som dertil hører, at der i Oplevelsen er og bliver en hemmelig Kærne. For dens Skyld er og bliver vi selv, eksisterende, udenfor.

Opløste Hemmeligheden sig, indfangedes den restløst af Udsagnet, kunde den indgaa i Eksistensen. Men saa var vi Guder (Æske 77.1, 6).

Modsætningen mellem oplevelse og eksistens består altså her i, at oplevelsen i digtet er en åbenhed for noget, som i sidste ende er og bliver en hemmelighed.

Umiddelbart læst er “Heimkunft” – som mange andre af Hölderlins digte – fyldt med konkrete skildringer af naturen. Løgstrup er

22. Æske 77.1, 5.

23. Som tidligere nævnt tyder noget således på, at Løstrups håndskrevne kommentarer til Heideggers Hölderlinbog er skrevet inden færdiggørelsen af *Den etiske fordring*. Det giver god mening, eftersom *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung* udkom første gang i 1951. Dette tekstkritiske spørgsmål skal imidlertid ikke forfølges nærmere her.

for så vidt enig i den kritik, at Heidegger uberettiget overser denne konkretion:

Er der ikke en Tendens hos Heidegger til at reducere det konkrete i Digtet, Hjemkomsten fra Alpenaturen til Hjemlandet Schwaben, Naturoplevelserne og Forholdet til Landsmænd og de beslægtede, til at være transparente Billeder paa en metafysisk Tilværelsestolkning af temmelig abstrakt Karakter? Er det legitimt at gøre alt det konkrete i Digtet til ren og skær Metafor? Modsiges det ikke af selve det metafysiske eller religiøse Indhold? Er Sagen ikke den, at netop denne Metafysik siger, at hvad der sker metafysisk, sker konkret. De metafysiske Begivenheder kan ikke løses fra de konkrete, de sidste kan ikke reduceres til Metafor for de første (Æske 77.1, 4).

Og han præciserer: “Hölderlin tager konkret paa det der sker ontologisk. (...) Men – hvad Hölderlin tager konkret har et ontologisk Dyb, det sker i den universelle Natur” (ibid.).

Vi erindrer, at Løgstrup i sin første læsning af digtet taler om “antitesen” mellem natur og historie (s. 7). Denne problemstilling strejfer han nu:

Der er to modstridende Tendenser i Heideggers Værenstænken. Den ene er, at han ikke vil vide af paa traditionel metafysisk Vis at rive Væsen og det Værende fra hinanden. Det er ikke Væsen, men Væren han betænker, for Væren kan ikke skilles fra det Værende. Den anden Tendens er at tale om Væren i en Forcering af Historie og Natur, for saa kommer han uvægerligt til at skille Væren ud fra det Værende – hvor nødvendig han end vil (Æske 77.1, 3).

Løgstrups udgangspunkt er, at historie eller historicitet på den ene side og natur på den anden udgør en klar modsætning, så der i Heideggers terminologi er tale om to grundforskellige slags værende. Når Heidegger derfor taler om væren i omfattende betydning, “forcerer” han forskellen mellem historie og natur. Det er efter Løgstrups mening filosofisk utilladeligt. Med en tilbagevendende formulering: forskellen mellem historie og natur kan kun forceres *religiøst*.²⁴ Meningen med det udsagn må være den enkle, at kun tanken om Gud som altings skaber kan få historie og natur til at hænge sammen. Senere udvikler Løgstrup sin metafysik som en skabelsesfilosofi, hvor Gud er “magten til at være til i alt, hvad der er til” – altså magten i

24. Se fx K.E. Løgstrup, “Eksistensfilosofi og åbenbaringsteologi”. *Norsk Teologisk Tidsskrift* 71 (1970): 1-29, 19.

både historie og natur. Man kan formode, at Hölderlins digteriske forening af historie og natur har udfordret Løgstrup til at finde en filosofisk formulering af denne forening – som et alternativ til Heideggers a-teologiske.

I forbindelse med tolkningen af Hölderlins allerede citerede ord “Was du suchest, es ist nahe, begegnet dir schon” finder vi en længere, vigtig passage hos Løgstrup:

Heidegger har fat i noget højst afgørende. For at sige det paa den Maade: Nihilismen er udelukket.

Jo mere Menneskets søgen urgeres, desto nærmere kommer Nihilismens Mulighed. Thi den giver et Svar paa, at Mennesket er søgende og aldrig bliver andet end søgende, og dens Svar er, at Mennesket til alle Sider er omgivet af Intethed.

Men det ejendommelige for Hölderlin er, at vel er Mennesket for ham ogsaa søgende – men “hvad du søger er dig nær, møder dig allerede”. Menneskets Søgen ophæver aldrig for ham, at Mennesket er omfattet af klare og (gode)²⁵ Magter. Menneskets Søgen har sin Grund i Mennesket selv, i dets Dürftigkeit, som Hölderlin om nogen kendte fra sig selv. Aldrig giver han derimod Menneskets Søgen en saa at sige kosmisk Fundering, som Nihilismen gør det, nemlig i alts Intethed. For Nihilismen er det Intetheden, der gør Menneskets Væsen til Søgen, til Stræben (Æske 77.1, 4).

Og så spørger Løgstrup: “Er det det Træk i Hölderlins Digtning, som Heidegger vil hjælpe sig til at komme bort fra en Eksistentialfilosofi med dens Nihilisme eller nihilistiske Alternativ over til en Ontologi?” (Æske 77.1, 5f).

Løgstrup læser her så at sige sin egen problemstilling ind i Heidegger: eksistensfilosofien indebærer en nihilisme, hvilket kræver en overvindelse. Denne ser Løgstrup i den heideggerske værenstænkningens ontologi, og han selv finder i den skabelsesfilosofiske metafysik.²⁶

Et vigtigt aspekt ved Heideggers værenstænkning fremstiller Løgstrup i følgende passage:

25. Over “(gode)” har Løgstrups med samme blæk skrevet “muntre”, og over “klare og (gode)” med blyant “aabne og glædelige”.

26. At Løgstrup også ser en nihilisme i eksistensteologien fremgår af manuskriptet “Nihilismen som den kristne tros alternativ” fra 1956. Se også K.E. Løgstrup. “Der Mensch in der Perspektive des Nihilismus. Moderne Kunst, Existentialismus und Empirismus und das Problem der Moral”. *Lutherische Rundschau* 15 (1965): 1-18

Vi lever i en Erobring af det værende – i vor Forestillings- og Genstandsmetafysik – i en Beherskelse af alt værende. Vi vil ikke staa modtagende, tage det hen som det vi lever af, legemligt og aandeligt, vi vil – med Heideggers Terminologi – ikke forholde os til det værende i dets Væren. Deraf kommer alle vore Ulykker, Erosion, Atom- og Brintbomber, biologisk og kemisk Krigsførelse, Ødelæggelse af vort fysiske Milieu i Forureningen. Nu griber vi til Modforanstaltninger. Det kan alt sammen være godt nok, vil Heidegger sige, men det er ikke nok. Der skal en mægtig, alt omfattende og dybt gribende Forvandling til, vi maa leve i en Bevidsthed om vor Afhængighed af alt hvad der [er] til. Atter sagt i hans Tungemaal: vi maa forholde os til det Værende i dets Væren (Æske 77.1, 3).

For Heidegger er det nødvendigt at “forlægge Forvandlingen i det værendes Væren”. Og: “Anderledes er det til syvende og sidst ikke hos Hölderlin”. Men denne opfattelse af, at vi “hverken kan gøre fra eller til”, er en fatalisme, Løgstrup ikke deler.²⁷

“Wie wenn af Feiertage”

Også de øvrige dele af Heideggers bog inspirerer Løgstrup til vigtige overvejelser. Det gælder ikke mindst Heideggers udlægning af digtet “Wie wenn am Feiertage”, især i forhold til følgende linjer:

So stehn sie unter günstiger Witterung
 Sie die kein Meister allein, die wunderbar
 Allgegenwärtig erziehet in leichtem Umfange
 Die mächtige, die göttlichschöne Natur²⁸

27. Løgstrup siger et sted, at den vestlige kultur “er begyndt at antage vanvidstræk”. På det kunne vi reagere med “det muligvis umulige, at lade vor holdning svinge 180° omkring dens egen akse og gøre os det klart, at universet ikke er vor omgivelser, men vort ophav”. Løgstrup vælger dog en anden løsning: at interessere sig “for fænomener og problemer” (K.E. Løgstrup. *System og symbol. Essays*. København: Gyldendal 1982, 9).

28. Digtet er oversat af Bjørnvgiv med titlen “Som når på højtidsdage” og de pågældende linjer lyder:

Således står de under gunstigt vejrlig
 de, ingen mester alene, nej, som den store
 guddommeligt skønne natur i umærkbar
 omfavnelser, allestedsnærværende, opdrog.

Heidegger fremhæver i sin tolkning naturens allestedsnærværelse: den er nærværende både i det, vi normalt forstår ved natur, og i menneskers værk. Den er simpelthen nærværende i alt virkeligt. Men naturen er "wunderbar", det vil sige, at man ikke kan træffe på den i noget individuelt virkeligt. Den totalitet, der ligger i *allestedsnærvær*, er ikke et resultat af en opsummering af det individuelle, men er tværtimod forudsætningen for helheden af det virkelige. Hölderlins karakteristik af naturen som "mächtig" omskriver Heidegger med, at naturen er "das Machtende selbst". Med den verbaliserende udtryksmåde undgår han som så ofte ellers at tingsliggøre den magt, der er tale om.

For Heidegger er det den tidlige græske filosofis φύσις, som kommer til udtryk i Hölderlins tale om naturen, om end han ikke har kendt hele ordets bæreevne! Der er ingen tvivl om, at φύσις for Heidegger betyder væren. Og indtil nu har han i udlægningen af de fire vers fremhævet, hvad man kunne kalde det snævert *ontologiske*: den magt, der gør det virkelige virkeligt. Nu fremhæver han det, man u-heideggersk kan kalde det *epistemologiske* ved naturen/væren. Dette udtrykker Heidegger ved hjælp af en lys-metaforik: naturen/væren er det, der kalder alting frem i det åbne og gør det synligt og erkendeligt. Naturen/væren afstedkommer en "Lichten der Lichtung", men karakteristisk for Heidegger er hans fremhævelse af, at denne oplysning samtidig er en skjulen.

Løgstrup går i sine optegnelser ret udførligt ind på Heideggers tolkning af Hölderlins tale om naturen, i, hvad man kunne kalde en med-tænkende parafrase. Om det, jeg har kaldt det epistemologiske aspekt hedder det: "Φύσις som det der aabner sig, opklarer Klarheden – kunde man oversætte Heideggers "Lichten der Lichtung" (Æske 77.1, 21). I tilslutning hertil forbinder han Heideggers "klarhed" med sit eget begreb om den poetiske åbenhed:

Til det enkelte Værende svarer Totaliteten af det værende. Men hvad svarer for Totalitetens vedkommende til det enkelte værendes Væren? Totaliteten af det værende er et gaadeløst Begreb. Men hvad er Totalitetens Væren? Og hvilken menneskelig Tilgang svarer til den?

Totalitetens Væren er Aabenheden. Aabenheden og dens Klarhed er ikke noget andet end Naturen, men hører den til, ja er dens Væren.

I den poetiske Aabenhed bliver Tingene nærværende og fortrølige paa en Maade, som der hverken i Dagligdagens eller Filosofiens Sprog er dækkende Betegnelser for. Kun digterisk kan det siges (Æske 77.1, 22).

De sidste formuleringer er næsten helt identiske med karakteristikken af den poetiske åbenhed i *Den etiske fordring* (jf ovenfor s. 36f.).

Af Heideggers overvejelser over det “ontologiske” aspekt ved Hölderlins naturbegreb parafraserer Løgstrup blandt andet:

Det enkelte virkelige fængsler os eller støder os bort, river os med eller lader os upåvirkede, alt sammen takket være den Eensidighed, der hører det til, fordi det nu engang er noget enkelt. Naturen derimod holder i dens Allestedsnærværelse de yderste Modsætninger sammen. Ikke saa de udviskes. Tværtimod. Modsætninger er de kun, fordi de holdes sammen af Naturens Allestedsnærværelse (Æske 77.1, 20).

Man kan sige, at Løgstrup af Heideggers overvejelser bliver gjort opmærksom på det individuelle eller singulareres problem: det *enkelte virkelige*. Sammenhængen og helheden i det virkelige kan ikke forklares som en summering af enkeltting eller enkeltfænomener. Det er den problemstilling, Løgstrup senere udfolder under overskrifterne det *singulære universale*²⁹ og den *helhedsdannende magt*.³⁰

Et sted indikerer Løgstrup selv, hvordan Heideggers Hölderlin-tolkning hænger sammen med en af hans egne problemstillinger:

Aabenheden bliver ny, først nu virkelig Aabenhed. “Det aabnes Aabenhed følger sig til, hvad vi kalder “en Verden””. Og derfor kan Digteren raade Tidernes Tegn og Bedrifter. Ud fra Tegn og Bedrifter slutter han sig ikke til Naturens Vaagen. Det kan ingen. Saa vilde man forsøge det forgæves fra det enkelte virkelige at trænge frem til Naturen i dens Allestedsnærværelse. Nej, Omvendt, ud fra Forhold[et] til Naturen og dens Komme i Anelse og udholdende Venten kan Digteren tyde Tegnene og Bedrifterne (...). [Betydningsfuldt for Forstaaelsen af Forholdet mellem Natur og Historie] (Æske 77.1, 25).

Som tidligere nævnt spiller forholdet mellem *historie og natur* en vigtig rolle i en bestemt fase af Løgstrups udvikling hen mod metafysikken. I Heideggers Hölderlin-tolkning hører “tegn og bedrifter” til i verden, dvs. menneskets *historiske* tilværelse. Det særlige ved Hölderlins opfattelse er, at det er *naturen* – i hans særlige betydning –, der er forudsætning for menneskets forståelse af sin historiske virkelighed.

Løgstrup selv ser en *fremmedhed* i naturen, og også dette motiv finder han på sin vis hos Hölderlin:

Som Regel vil man vel forestille sig, at naar vi ikke lever i den aabnede Aabenhed, den opklarede Klarhed skyldes det, at Trivialiteten slører

29. Se K.E. Løgstrup. *Skabelse og tilintetgørelse*. København: Gyldendal 2015, 156-174.

30. Se K.E. Løgstrup. *Ophav og omgivelse*. København: Gyldendal 2013, 123-128.

Synet og Sindet. Trivialiteten alene er Grunden til, at Oplevelsen er flygtig og kun faar Bestand i Digtet. Paa Tingene, Verden, Naturen beror det ikke.

Det højst ejendommelige for Hölderlins Tænken er det imidlertid, at det ogsaa skyldes Naturen. Til Tider sover den, trukket tilbage i sig selv, kun den Aabenhed og Klarhed, der hører vor Orientering til, vender den imod os.

Fremmed og uvedkommende forekommer os Naturen da (Æske 77.1, 23).

Det er Løgstrups egen opfattelse, at den trivialisering, som er orienteringen iboende, hindrer os i at have naturen nærværende i åbenhed. Den åbenhed kan kun digtet skabe. Men Løgstrup mener, at også den natur, som vi dermed er åbne for, er os fremmed, fordi vores tilværelse er historisk. Hos Hölderlin er det naturen selv, der så at sige gør sig fremmed.^{31 32}

Sammenfatning

I sin udvikling hen imod metafysikken kan Løgstrup helt overordnet følge Heidegger i bevægelsen fra eksistentialontologi til værenstænkning forstået som en filosofisk udredning af væren i omfattede betydning. Teologisk tilhører Løgstrup i en afgørende periode af sin tænkning den eksistesteologi, som Rudolf Bultmann er hovedrepræsentant for. Den menneskelige eksistens' grundstruktur er for teologien forudsætningen for at forstå den kristne forkyndelse. Men Løgstrup kommer til den erkendelse, at forudforståelsen må omfatte mere end den menneskelige eksistens:

31. Trivialiseringen afskærer os – i modsætning til den poetiske åbenhed – fra “Tilværelsens Gaadefuldhed”, men også fra, hvad “et sandt levet Liv vilde være” (Æske 77.1, 23).

32. I sin store roman *Min kamp* berører Karl Ove Knausgård nogle af de samme temaer i Hölderlins digtning som Løgstrup. Med udgangspunkt i ordene “Komm! ins Offene, Freund!” fra digtet *Der Gang aufs Land. An Landauer* kommer han således ind på den poetiske åbenhed: forsøget på “å komme seg inn i rommet mellem språket og verden, for å stå foran verden slik den var i sig selv” (Karl Ove Knausgård. *Min kamp. Sjette bok*. Oslo: Forlaget Oktober 2012, 349f). I modsætning til den poetiske åbenheds identitet med verden “er verden fremmed, og foran det fremmede står jeg-et isoleret og avsondret” (601).

Uden ontologi, uden en forståelse af, hvad det kommer an på i vort liv med og mod hinanden, uden en forståelse af historie, tid, evighed, natur og univers kan vi ikke forstå det kristne budskab” (Løgstrup 1962, 7).

Ontologien omfatter mere end “vort liv” (eksistensen), nemlig også “tid, evighed, natur og univers”; med tilføjelsen er de metafysiske temaer anslået og med ordet ontologi placerer Løgstrup sig på linje med Heidegger. Men ved senere at kalde den udvidede filosofiske problemstilling “metafysik” distancerer han sig fra den heideggerske værenstæknings særlige metafysik-kritik. Som det er fremgået ovenfor, omfatter denne metafysik-kritik en afvisning af kristendommen. Allerede på det punkt adskiller Løgstrups forståelse af metafysikken sig fra Heideggers:

Er det teologiske udsagn, at alt er skabt, et fundamentalontologisk udsagn? Ganske vist af en helt anden art end Heideggers, men altså en fundamental-ontologisk påstand? Eller er det ene og alene et trosudsagn, og som trosudsagn forskelligt fra et fundamentalontologisk? (ibid.).

Udsagnet, at alt er skabt, udfolder Løgstrup senere i sin metafysik under overskriften *skabelsesfilosofi*. Den metafysik finder han ikke hos Hölderlin, men han finder en poetisk åbenhed for metafysik, der ligger i forlængelse af bestemmelsen af den poetiske erkendelse i *Den etiske fordring*. Metafysikken hos Hölderlin består i erfaringen af, at det guddommelige på gådefuld måde gennemtrænger den konkrete virkelighed. For Løgstrup udelukker denne virkelighedsforståelse enhver form for nihilisme. Det samme kan udtrykkes på den måde, at naturen er en allestedsnærværende magt, der både åbner virkeligheden for forståelse og holder enkeltfænomener sammen i en helhed. Som nævnt anslås dermed nogle af de centrale temaer, der udfoldes i metafysikken: allestedsnærværelse, singularitet, helhedsdannelse samt forholdet mellem historie og natur. Hvad angår Heideggers Hölderlintonkning tilslutter Løgstrup sig den tanke, at en metafysisk vrangforestilling giver sig udslag i en ødelæggende beherskerindstilling til naturen. Løgstrup overtager imidlertid ikke den latente fatalisme i Heideggers diagnose; det forhindres han i af den afgørende omstændighed er hans metafysik er *skabelsesfilosofi*.

Litteratur

- Andersen, Svend. 2021. "Løgstrup, Heidegger og Hitler. I *Førerskab og folkestyre. K.E. Løgstrups kronikker om nazismen*", red. Hans Hauge, Bjørn Rabjerg & Sasja E.M. Stopa. 146-153. København: Fønix.
- Bugge, David. 2009. *Løgstrup og litteraturen*. Aarhus: KLIM.
- Heidegger, Martin. 1963. *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*. Frankfurt/M: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin. 1980. *Hölderlins Hymnen "Germanien" und "Der Rhein"*. Gesamtausgabe II. Abt.: Vorlesungen 1923-1944. Bd. 39. Frankfurt/M: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin. 1984. *Hölderlins Hymne "Der Ister"*. Gesamtausgabe II. Abt.: Vorlesungen 1923-1944. Bd. 53. Frankfurt/M: Vittorio Klostermann.
- Henrich, Dieter. 1992. *Der Grund im Bewußtsein. Untersuchungen zu Hölderlins Denken (1794-1795)*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Hölderlin, Friedrich. 1970. *Brød og vin og andre digte*. Oversat af Thorkild Bjørnvig. København: Brøndums forlag.
- Hölderlin, Friedrich. 2020. *Der Tod des Empedokles*. Hg. v. F. Beissner. Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Hölderlin, Friedrich. 2020. *Sämtliche Gedichte und Hyperion*. Frankfurt/M: Insel Verlag.
- Knausgård, Karl Ove. 2012. *Min Kamp. Sjette bok roman*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Leibniz, G.W. 1956. *Principes de la Nature et de la Grace fondé en Raison. Monadologie*. Hamburg: Verlag von Felix Meiner.
- Løgstrup, K.E. "Hölderlin – Heidegger. Kopi". Rosemarie og K. E. Løgstrup's arkiv, Æske 75.
- Løgstrup, K.E. "Hölderlin". Rosemarie og K. E. Løgstrup's arkiv, Æske 77.
- Løgstrup, K.E. 1944. "Om Meninger". *Tidehverv* 18: 69-70.
- Løgstrup, K.E. 1956. Nihilismen som den kristne tros alternativ. Aarhus Universitet: dublikeret manuskript.
- Løgstrup, K.E. 1962. "Opposition ved Søren Nordentofts disputats". *Tidehverv* 36: 3-9.

- Løgstrup, K.E. 1965. “Der Mensch in der Perspektive des Nihilismus. Moderne Kunst, Existentialismus und Empirismus und das Problem der Moral”. *Lutherische Rundschau* 15: 1-18.
- Løgstrup, K.E. 1970. “Eksistentialfilosofi og åpenbaringsteologi. Opposisjonsinnlegg ved lektor Aksel Valen-Sendstads doktordisputats lørdag 20. september 1969. *Norsk Teologisk Tidsskrift* 71: 1-29.
- Løgstrup, K.E. 1982. *System og symbol. Essays*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. 2010. *Den etiske fordring*. Aarhus: KLIM.
- Løgstrup, K.E. 2013. *Ophav og omgivelse. Betragtninger over historie og natur*. Metafysik III. Aarhus: KLIM.
- Løgstrup, K.E.: *Skabelse og tilintetgørelse. Religionsfilosofiske betragtninger. Metafysik IV*. Aarhus: KLIM 2015.
- Safranski, Rüdiger. 2015. *Ein Meister aus Deutschland. Heidegger und seine Zeit*. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch.
- Safranski, Rüdiger. 2019. *Hölderlin. Komm! Ins Offene, Freund! Biographie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.